

Prchavá gesta dirigentů v kresbách Hugo Boettingera¹

EVA PAULOVÁ

ABSTRACT: The fleeting gestures of conductors in Hugo Boettinger's drawings

The study, based on the example of several conductor personalities whom the painter Hugo Boettinger (1880–1934) met, presents the most typical feature and source of inspiration of the author's work – the ability to capture the typical features of human movement, both in direct sketches during concerts and from memory with the passage of time. The painter had great admiration for conductors. Already as a boy he saw concerts conducted by Antonín Dvořák and Karel Kovařovic. After completing his studies at the Academy, he went on a study trip to Paris and London in 1906, where, thanks to his supporter Count Lützow, he had the opportunity to meet the leading conducting personalities of the early twentieth century music. If his health permitted, Boettinger was a regular visitor to Prague concerts and had the opportunity to see both Czech conductors, of whom Václav Talich became his friend, and the world's leading conductors who performed in Prague – Alexander Zemlinsky, Wilhelm Furtwängler, Arthur Nikisch, Bernardino Molinari, Richard Strauss etc. The article is dedicated to the one hundred and tenth anniversary of the artist's death.

KEY WORDS: Music – Visual Arts – Hugo Boettinger – Prague – Paris – Conductors – Drawing – Music of First Third of 20th Century – Karel Kovařovic – Antonín Dvořák – Václav Talich – Alexander Zemlinsky – Wilhelm Furtwängler – Arthur Nikisch – Bernardino Molinari – Richard Strauss

CONTACTS: PhDr. Eva Paulová, České muzeum hudby, Karmelitská 2/4, 118 00 Praha 1 – Malá Strana, e-mail: Eva.Paulova@nm.cz

Dílo kreslíře a malíře Hugo Boettingera (1880–1934) je prodchnuté dvěma jeho hlavními zájmy a láskami – hudbou a pohybem. Oba tyto inspirační zdroje jej provázely již od dětství. Ve svých kresbách zachycoval charakteristiku pohybů mladých lidí, tanečníků i hudebníků. Kresby jsou nejlepším obrazem jeho uměleckého vidění. Dnes je spíše znám jako autor karikatur, které sám raději nazýval veselými kresbami. Sto desáté výročí umělcova úmrtí, které si v prosinci 2024 připomínáme, je příležitostí poznat i pozapomenuté hodnoty jeho díla.

Vztah k hudbě jej provázel od útlého mládí. Jeho starší, předčasně zesnulý bratr Jindřich byl vynikajícím hudebníkem i malířem. Sám Boettinger váhal mezi oběma obory, zvítězilo výtvarné umění. Nejbližší přátelství jej pojila hlavně s interprety na hudební nástroje, ale

¹ Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury ČR v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národního muzeum (DKRVO 2019–2023/20.IV.e, 00023272).

Obrázek 1 – Karel Kovařovic při dirigování. Kresba tužkou, Západočeská galerie v Plzni.

předmětem jeho největšího obdivu byli dirigenti. Stát se dirigentem patřilo mezi jeho tajná přání. Díla inspirovaná hudebníky tvoří v jeho díle specifickou skupinu, které byla věnována pozornost i na výstavách jeho děl. Již v roce 1955 byla v Divadle hudby uspořádána výstava *Hudba v kresbách a karikaturách Hugo Boettingera (Dr. Desideria)*. Úvodní slovo k výstavě přednesl významný malířův přítel, hudební kritik a vnikající znalec díla Antonína Dvořáka Otakar Šourek.² Věnovat tomuto tématu se chtěla i jeho manželka Růžena Boettingerová, která připravovala pro Hollar publikaci s názvem *Malíř mezi muzikanty (Boettinger a hudebníci)*, jak dokládají přípravné materiály zachované rovněž v pozůstalosti.³

Většina výstav i publikací se věnuje až definitivním kresbám a malbám. Studium malířova kreslířského díla, uloženého v Západočeské galerii v Plz-

ni, nám otevírá pohled do bezprostředního malířova vidění hudby a pohybu. Pozoruhodnou skupinu zde tvoří kresby dirigentů, u kterých gesta i pohyby těla jsou odrazem hudby i jejich vlastního temperamentu. Pohyby dirigentů sledoval už jako chlapec, kdy navštěvoval s rodiči, hlavně s matkou, koncerty řízené Antonínem Dvořákem, Karlem Kovařovicem a jinými. Zásadně jej ovlivnila možnost být často na Jubilejní výstavě v roce 1891, jejímž instalátorem se stal jeho otec Josef Boettinger, fotograf, výtvarník a propagátor světlotisku. Zde viděl první výstavu obrazů, byl fascinován Křížíkovou světelnou fontánou i koncerty, které tu slyšel. Právě volná vstupenka, kterou disponovali díky otcově práci na výstavě, jim dávala možnost vše vidět a slyšet i při omezených finančních možnostech rodiny.⁴ Ještě více ho pak okouzly koncerty na Národopisné výstavě roku 1895, kdy vše lépe chápal a ocenil. Vzpomínal na ohromující dojem, který v něm vyvolalo např. Kovařovicovo provedení *Z českých luhů a hájů*.⁵

2 Viz materiály k výstavě v malířově pozůstalosti uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (Muzeum literatury) pod č. 66.

3 Viz pozn. 2 pozůstalost pod číslem k 11, 379.

4 Růžena BOETTINGEROVÁ, Hugo Boettinger. Strojopis, Literární archiv Památníku národního písemnictví, in: archivní soubor NAD 94, Boettinger Hugo (1880–1934), k. 11, 377, s. 29.

5 „...jako by postava umělce dirigenta ne náhodou byla se zjevila před obdivnými zraky hochovými co zářivý ideál, co lákavý a lákající příklad ... Z Huga se stal nadšený, nejvděčnější posluchač hudby. Hudba vstoupila do jeho života, do jeho duše, a stala se základní a podstatnou složkou jeho bytosti.“ R. BOETTINGEROVÁ, s. 36.

Obrázek 2 a 3 – Richard Strauss, skicy při dirigování. Kresba tužkou, 1916, Západočeská galerie v Plzni.

Následně při studiu na UMPRUM a následně na Akademii se jeho hudební zájmy staly vážnější a cílenější. Postupně poznával a obdivoval osobnosti české i evropské hudby. Vzpomínal na provedení Dvořákovy kantáty *Svatební košile* za řízení skladatele s orchestrem Národního divadla v 19. listopadu 1899 a 25. listopadu se účastnil premiéry *Symfonie E dur* přítele Josefa Suka za řízení jeho kolegy z Českého kvarteta Oskara Nedbala. Po roce 1900 poznává více i zahraniční dirigenty, kteří do Prahy přijížděli, např. Arthura Nikische šéfdirigenta Berlínský filharmoniků.

Po dokončení studií získal stipendium k zahraničnímu pobytu a v roce 1905 odjel do Paříže, Londýna a Ostende. Díky stykům přátel a jeho příznivce hraběte Lützowa navštívil mj. vystoupení Emy Destinnové s Enricem Carusem v Covent Garden, opět za řízení Arthura Nikische i další koncerty. Kvalitou byly počátkem dvacátého století známé i koncerty v lázních v Ostende.

Po návratu pak mimořádný dojem zanechala v malíři premiéra Sukovy symfonie *Asrael*, kterou řídil 3. února 1907 v Národním divadle Karel Kovařovic, také proto, že na místech koncertních mistrů houslí a viol zasedli Sukovi kolegové z kvarteta Karel Hoffmann a Jiří Herold.

Sňatkem s Růženou Ottovou, dcerou vydavatele Jan Otty, Boettingerovi nejen finančně zlepšila jeho postavení, ale byla zároveň završením čtyřletého vzájemného vztahu naplněného hlubokým vzájemným citem, který pak oba provázal po celý život. Znamenal také vět-

Obrázek 4 – Pravdivá historie o dvou obrazech. Žertovná kresba ukazujícího fyzický a duševní stav nemocného Boettingera před a po koncertě Václava Talicha. Kresba tužkou a tuší, dokumentační fotografie díla věnovaného Václavu Talichovi.

ší možnosti návštěv opery a koncertů i rozvoje bohatého hudebního života v jejich salonu, nejprve na Starém Městě a později v jejich vile v Bubenči.

Nejprve s manželkou zopakoval v roce 1911 cestu do Paříže a Londýna, kde vedle opery a koncertů viděli i četná baletní vystoupení, která splňovala Boettingerovu lásku k pohybu a jeho vystižení.

Počátkem dvacátého století vystoupil v Praze několikrát Richard Strauss.⁶ V Národním divadle uvedl svou operu Elektra a vystoupil i s Českou filharmonií. Prahu navštěvoval i v dalších letech. Jeho podoba i dirigentská gesta jsou námětem několika kreseb.

Z českých dirigentů byl Boettingerovi nejbližší Václav Talich.⁷ Pojilo je vzájemné dlouholeté přátelství, Talich byl u Boettingerových častým hostem. Obdivoval jeho interpretaci děl Antonína Dvořáka, a především Josefa Suka. Navštěvovali často zkoušky na Talichovy koncerty s Českou filharmonií. Mimořádná vzpomínka je vázána ke zkouškám na premiéru Sukova *Zrání* v říjnu 1918. „Dvacátého osmého října byla památná zkouška na Sukovo *Zrání*. Nic netušíce jeli jsme ráno do Obecního domu na zkoušku, – býval to vždy požitek větší nez z koncertu, a pokud bylo vůbec možno, chodívali jsme di zkoušek s nadšením, zvláště orchestrálních a na zkoušky Českého kvarteta. *Zrání* bylo přehráno, přehnal se

6 Richard Strauss (1884–1949), významný německý hudební skladatel a dirigent.

7 Václav Talich (1883–1961), jeden z předních českých dirigentů první poloviny dvacátého století, dlouholetý šéfdirigent České filharmonie, pak i šéf opery Národního divadla.

Obrázek 5 a 6 – Václav Talich při dirigování i s detaily orchestru. Kresba tužkou, 1919, Západočeská galerie v Plzni.

přes nás jako bouře. Byla přestávka, hudebníci odešli z podia. Rozrušení a dojati úžasným díle zůstali jsme a svých místech v přízemí. Tu náhle se vřítíl na podium jeden z členů orchestru, mával jakýmisi novinami a křičel radostí cosi nesrozumitelného. Nebylo však třeba rozumět slova – byla prohlášení česká republika!⁸ Když se v roce 1919 stal Talich šéfdirigentem České filharmonie, navštěvovali Boettingerovi často jeho koncerty, např. koncerty konané od tohoto roku pravidelně na počest prezidenta Tomáše Garriguea Masaryka.

Pokud to Boettingerovi dovoľoval jeho zdravotní stav, protože onemocnění tuberkulózou se vracelo ve stále častějších intervalech a v druhé polovině roku 1926 jej pak postihla závažná kostní komplikace této choroby. Pak už jeho zdravotní stav návštěvy živých koncertů hodně omezil a připoutal malíře k rozhlasu a později ke gramofonu. Přes tyto obtíže navštívil, především v roce 1925 několik významných koncertů, ze kterých vznikla řada kreseb. Např. v únoru téhož roku vystoupil v Praze temperamentní italský dirigent Bernardino Molinari⁹ a provedl zde s Českou filharmonií mj. Beethovenovu *Missu solemnis*. Jeho svérázná gesta i pohyby celého těla zachytil Boettinger v neobvykle početném souboru letmých črt, na kterých najdeme i detaily dirigujících rukou. Jeho koncerty v Praze navštívil i v roce 1923 a 1926, proto kreseb tohoto dirigenta

8 R. BOETTINGEROVÁ, s. 121.

9 Bernardino Molinari (1880–1952), významný italský dirigent od roku 1912 vedl orchestr Augustea, později známý jako Accademia di Santa Cecilia.

Obrázek 7 – Souboru kreseb dirigena Bernardina Molinariho. Kresba tužkou, Západočeská galerie v Plzni.

Obrázek 8 a 9 – Fritz Keussler při dirigování. Kresba tužkou, [1916], Západočeská galerie v Plzni.

najdeme v malířově pozůstalosti a dalších sbírkách celou řadu, ze kterých můžeme ukázat jen malou část.

V Praze však viděl i dirigenty podstatně umírněnějších gest. Např. kresby německého dirigenta narozeného v dnešním Estonsku Gerharda von Keusslera,¹⁰ který v letech 1906–1918 působil v Praze jako dirigent významného pěveckého tělesa Deutsche Singverein in Prag. Boettinger ho zachytil v roce 1916, kdy v Praze provedl s Českou filharmonií vlastní *Symfonii A dur*. Podobně také s ohledem na vojenské postavení vystupoval v Praze kapelník Emil Alois Mainwald¹¹, jak dokládá kresba se zvýrazněným prkenným postojem v uniformě z roku 1916. Do Prahy byl se svým orchestrem převelen z fronty v roce 1915.

Nepominutelnou osobností pražského hudebního života byl Alexander Zemlinsky,¹² v letech 1911–1927 hudební ředitel Nového německého divadla (dnes budova Státní opery). Vedle progresivních děl a jejich premiér uvedl na této scéně v roce 1925 i Smetanovu

10 Gerhard von Keussler (1874–1949), osobnost mnoha oborů – estetik, přírodopisec, filozof, básník, skladatel a dirigent.

11 Emil Alois Mainwald (1877–1933), vojenský kapelník, pedagog a skladatel za habsburké monarchie i v Československu.

12 Alexander Zemlinsky (1871–1942), rakousky hudební skladatel, dirigent a pedagog. Žil a působil ve Vídni, Praze a Berlíně. Po vypuknutí druhé světové války byl donucen k emigraci v Spojených státech amerických, kde také zemřel.

Obrázek 10 – Kapelník Mainwald (za války v Praze 1916). Kresba tužkou, 1916, Západočeská galerie v Plzni.

Prodanou nevěstu. Před premiérou, která se konala 18. října vznikla řada Boettingerových kreseb a lavírovaných kreseb, kde erudovaně vystihl gesta a postoje vzrůstem malého ale výrazného a temperamentního dirigenta včetně působení spodního světla v orchestřišti divadla na jeho obličej, které podtrhlo jeho typické rysy.

Česká filharmonie byla spojena také s dirigentem Ladislavem Vítězslavem Čelanským,¹³ který stál v jejím čele v roce 1901 a na přelomu let 1918–1919. Pravidelně se k orchestru vracel i Oskar Nedbal.¹⁴ Jeho dirigentská gesta můžeme vidět i na skicách kreslených přímo na program koncertu dne 18. dubna 1925 i na dalších kresbách. Nejčastěji to však byl opět Václav Talich, který je i ve dvacátých letech zachycen na mnoha skicách, na kterých můžeme sledovat nejen jeho gesta, ale i razantní pohyby celé postavy.

Boettingerovi pilně navštěvovali i koncerty předních světových dirigentů, kteří v Praze vystoupili. V roce 1924 hostem orchestru byl na koncertě České

filharmonie 29. září francouzský dirigent Paul Paray,¹⁵ tehdy dirigent slavného pařížského Orchestre Lamoureux. Uvedl zde francouzské skladatele počátku dvacátého století – Gabriela Fauré, Claudea Debussyho, Maurice Ravela. Na úvod však pro pražské publikum zařadil předehru k Prodané nevěstě. Představitelem starší generace francouzských hudebníků byl Vincent d'Indy.¹⁶ V Praze se zastavil na svém turné na závěr umělecké dráhy. Navštívil tu mj. i usedlost Bertramka, aby vzdal poctu památce Wolfganga Amadea Mozarta. Mezi slavnými osobnostmi najdeme i italského dirigenta a skladatele Pietra Mascagniho,¹⁷ autora oper *Cavalleria rusticana* a *I Pagliaci*. V Praze se zastavil v červnu 1925 na svém turné

13 Ludvík Vítězslav Čelanský (1870–1931), dirigent a skladatel. Působil v Národním divadle, v Záhřebu, ve Vinohradském divadle a několikrát vystoupil s Českou filharmonií.

14 Oskar Nedbal (1874–1930), violista, skladatel a dirigent. Do roku 1906 člen Českého kvarteta, později působil ve Vídni, po první světové válce opět v Praze a Bratislavě.

15 Paul Paray (1886–1979), francouzský skladatel, dirigent a varhaník. Po roce 1939 působil ve Spojených státech amerických.

16 Vincent d'Indy (1851–1931), francouzský dirigent a hudební pedagog. Jeho skladby jsou dnes méně uváděny.

17 Pietro Mascagni (1863–1945), italský skladatel a dirigent. Po úspěchu své první opery se věnoval nadále tomuto žánru i skladbám duchovním i instrumentálním.

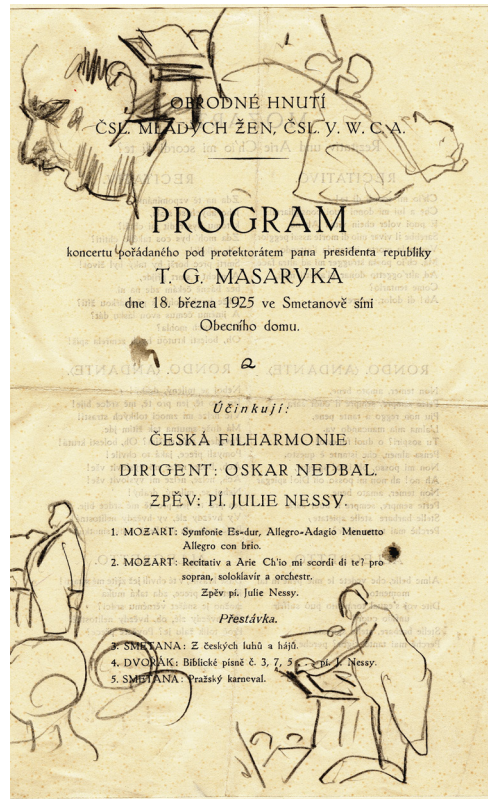

*Obrázek 11 – Alexander Zemlinsky diriguje v orchestřišti divadla.
Kresba tužkou, [1925], Západočeská galerie v Plzni.*

do Vídně, Prahy, Varšavy a Budapešti. V letech 1926, 1925 a 1929 vystoupil v Praze německý dirigent Fritz Busch,¹⁸ v té době hudební ředitel drážďanské opery, kde uváděl premiéry současných děl a velkou pozornost věnoval hudbě Richarda Strausse. Z roku 1926 jsou Boettingerovy kresby zvláště výrazné i podle gest i soustředěný výraz jeho obličeje. V letech 1925–1929 vedl jako hudební ředitel německý dirigent Hans Wilhelm Steinberg.¹⁹ Od roku 1930 pak působil ve Frankfurtu a v roce 1936 byl nucen opustit fašistické Německo. Na kresbě z roku 1928, jedné z posledních živých kreseb z koncertů ho Boettlinger vystihl jeho výrazný zjev i dirigentská gesta. Kresby Hugo Boettlingera, které studie uvedla, představují jen zlomek jeho kreslířské tvorby. Ukazují však dokonale jeho styl postavený na pohybovém a portrétním postřehu a schopnosti zvýraznit typické rysy, gesta a polohy těla. Mnozí obdivovali jeho vizuální paměť, která buď z hlavy nebo

¹⁸ Fritz Busch (1890–1951), německý dirigent, věnoval se opěře a současné hudbě. Po roce 1933 z Německa emigroval a působil v Argentině, Spojených státech amerických a Skandinávii.

¹⁹ Wilhelm Steinberg (1899–1978), německý dirigent a skladatel. Působil především v operních domech, později i u symfonických orchestrů. Do Prahy přijel z Kolína na Rýněm. Po emigraci byl nějakou dobu v dnešním Izraeli, později ve Spojených státech amerických i v Evropě.

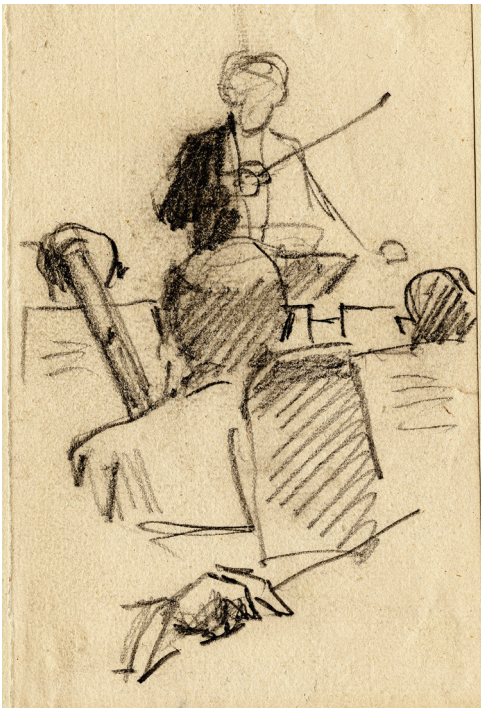
Obrázek 12 – Ludvík Vítězslav Čelanský u dirigentského pultu. Kresba tužkou, Zápa-
dočeská galerie v Plzni.

Obrázek 13 a 14 – Skicy Oskara Nedbala
při dirigování. Kresba tužkou, 1925, Zápa-
dočeská galerie v Plzni.

Obrázek 15 – Pohybové studie dirigujícího Václava Talicha. Obrazová příloha pokračuje na dalších stranách.

z těchto skic dokázala později vytvořit výstižné kresby a malby. Z počátku století i raných dvacátých let máme jen málo fotografií zachycujících hudebníky v pohybu. Tato dílka tedy poskytují ojedinělé svědectví o jejich výrazu a umění. Připomínají nám také, že malířové díle a osobnosti je česká uměnověda ještě dlužna velký kus poznání, aby jej představila mimo obecně vnímané charakteristiky jako malíře mládí či břitkého karikaturisty.

Obrázek 16 (v horní řadě) a 17 (v dolní řadě) – Paul Paray, studie obličejů a dirigentských gest Kresba tužkou, 1924 a Vincent d'Indy před orchestrem Kresba tužkou, Západočeská galerie v Plzni.

Obrázek 18 – Fritz Busch, různé studie. Kresba tužkou, Západočeská galerie v Plzni.

Obrázek 19 – Pietro Mascagni při dirigování.
Kresba tužkou, 1925, Západočeská galerie
v Plzni.

Obrázek 20 – Wilhelm Steinberg
Kresba tužkou, Západočeská galerie v Plzni.

ČASOPIS NÁRODNÍHO MUZEA – ŘADA HISTORICKÁ

Ročník 193 – 2024 – číslo 1–2

VEDOUcí REDAKTOR: PhDr. Klára Woitschová, Ph.D.

Redakční rada: prof. PhDr. Miroslav Hroch, DrSc.,
PhDr. Jiřina Langhammerová, prof. PhDr. Eduard Maur, CSc., PhDr. Karel Sklenář, DrSc.,
PhDr. Helena Stejskalová, Doc. PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D.

Redakce: Archiv Národního muzea, Na Zátorách 6, 170 00 Praha, tel.: 220 802 530

Vydává: Národní muzeum, Václavské nám. 68, 115 79 Praha 1
Grafická úprava a sazba: Klára Woitschová
Tisk: powerprint, Suchbátarova 1018, Horoměřice

Distribuci povinných i volných výtisků a výtisků pro předplatitele zajišťuje Obchodní oddělení, Nová budova Národního muzea, Vinohradská 1, Praha 1, telefon: +420 224 497 159, fax: +420 222 246 047, e-mail: publikace@nm.cz. Zde se přijímají i objednávky předplatného z ČR a ze zahraničí a poskytují informace o cenách. Přímý prodej zajišťuje stánek v Nové budově Národního muzea, časopisy je možné objednat i přes e-shop na internetové adrese <http://eshop.nm.cz>.

Distribution of free and mandatory copies and copies for subscribers provides the Business Department, National museum New Building, Vinohradská 1, Praha 1, Czech Republic, tel: +420 224 497 159, fax: +420 222 246 047, e-mail: publikace@nm.cz. Here we will also accept subscription orders from the Czech Republic and abroad, and provide pricing information. Direct sale is provided by a stand in the New Building of the National museum, the journal can also be ordered via e-shop at <http://eshop.nm.cz>.

Národní muzeum poskytuje zájemcům i starší čísla, pokud jsou dosud na skladě. Písemné objednávky zasílejte na adresu: Nová budova Národního muzea, Obchodní oddělení, Vinohradská 1, Praha 1, telefon: +420 224 497 159, e-mail: publikace@nm.cz.

© Národní muzeum, Praha 2024 (vyšlo 2024)

ISSN 1214-0627; ISSN on-line 2533-5693

Registrační číslo MK ČR E 79. (Národní muzeum, Praha – 2002)

Pokyny pro autory

Časopis Národního muzea. Řada historická

Rukopisy zasílejte na e-mailovou adresu redakce časopisu: klara.woitschova@nm.cz. Příspěvky přijímáme v elektronické podobě ve standardních elektronických formátech (doc, rtf) bez formátování. Grafy a tabulky je třeba zaslat v samostatných souborech, obrázky v nekomprimovaných formátech (např. tiff) v minimálním rozlišení 300 dpi.

Jako součást rukopisu je požadován také abstrakt (v českém či anglickém jazyce) o rozsahu maximálně 1NS a klíčová slova.

Struktura poznámkového aparátu odpovídá zásadám, které uplatňuje Český časopis historický, a to pro všechny studie s výjimkou archeologických, kde jsou vzorem Památky archeologické.